

ว่า ด้วย แม่น้ำ มุต แด เมือง ตะวัน ออก

(On the Menam Mun and the Provinces in the East.)

เรียบ เรียง โดย พระยา ปรจชา กิจ กรจักร

(By Phya Praja Kitkarachakr.)

Geographical Position.

แม่น้ำ มุต ซึ่ง เบน ที่ ตัง เมือง อุบล ราชธานี อัน เบน หัวเมือง มณฑล อีสาน แห่ง กรุง สยาม ใน บัคย์บั้น นี้ เบน แม่น้ำ ใหญ่ อัน หนึ่งใน ผัง ขวา แม่น้ำ โขง ตอน ไต้ แม่น้ำ นี้ มี แคว แยก ใหญ่ น้อย เบน กิ่ง ก้าน ล้าซา หลาย แคว ที่ เบน แคว ใหญ่ ๆ คือ น้ำ โดม น้อย น้ำ โดม ใหญ่ น้ำ ชี น้ำ เลี้ยว น้ำ ล้าราญ น้ำ ทับ ทัน แด อื่น ๆ ปลาย แม่น้ำ มุต นี้ ไหล ไป จาก แนว ภู เขา ทิศ ตะวัน ออก เคียง เหนือ แห่ง แม่น้ำ นั้น ไหล ไป ทาง ทิศ ตะวัน ออก ไป มี ปาก น้ำ ออก ต่อ ต่ำ แม่น้ำ โขง เหนือ เมือง นคร จำปา คัก

Nature of the River.

ใน ที่ ไกล จะ ออก ปาก น้ำ นั้น มี แก่ง ใหญ่น้อย สกัก กัน เบน ขึ้น ๆ ลง ไป คือ แก่ง ทับ พวง แก่ง ตาด ไช้ น้อย แก่ง ตาด ไช้ ใหญ่ แก่ง สะพือ แก่ง ตุงตุงแก่งตะนะ เบน ต้น แด อื่น ๆ แต่ แก่ง ตะนะ เบน แก่ง ที่ สุก แด เบน แก่ง ใหญ่ เมื่อ ฤดู แด้ง น้ำ แห่ง ขาด แก่ง ตะนะ เบน เหมือน ทำ นบ กัน น้ำ ใน ต่ำ มุต ให้ ชง อยุ่ ถ้า ไม่ มี แก่ง ตะนะ เบน แก่ง สำคัญ กัน น้ำ ไว้ แล้วย น้ำ ใน ต่ำ มุต ก็ น่า จะ แห่ง ขาด เมื่อ ยาม แด้ง เพราะ เหตุ ด้วย แม่น้ำ มุต อยุ่ บน หดัง เขา พัน ที่ สูง กว่า

พื้นที่แม่น้ำโขงมาก ถ้าเราอยู่ที่แม่น้ำโขงย่อมจะได้เห็นแผ่นดิน
ดินในฝั่งขวานี้เป็นแนวภูเขาสูงติดเนื่องกันไปตามธรรมชาติที่
พื้นแผ่นดินสูงต่ำตดกันกว่ากันที่ตดตงนั้นก็ย่อมประกอบด้วย
หินผาเป็นภูเขาที่แม่น้ำมูล แคว แยกทั้งหลายนั้นเป็น
ท่าเตแม่น้ำกว้าง มีเกาะและหาดหินหาดทรายงามหลายแห่ง
เมื่อยามแล้งน้ำตื้นมีที่น้ำตื้นบ้างเป็นบางแห่งที่เป็นวังน้ำกระ
แต่ในแม่น้ำนั้นไหลค่อนข้างเชี่ยวนัก เว้นแต่ที่ๆ เป็นแก่ง

Boats and Vehicles used (bullock carts.)

เรือมาตามธรรมชาติของเมืองนั้นใช้ขึ้นต้องไปมา
ได้สะดวกทั้งฤดูน้ำแลฤดูแฉ้ง เพราะไม่เป็นเรือใหญ่ที่กินน้ำ
กว่า ๒ ศอก เรือที่ใช้ในแม่น้ำนั้นเป็นเรือมาที่ซุกแต่เบิก
ด้วยต้นไม้ใหญ่หัวเรือท้ายเรือคล้ายเรือซล่าแต่ทำเป็น ๒ แหยม
บ้างเป็นเรือที่ใช้พายแต่ถ่อเป็นพื้นเรือแจวหาใคร่จะมีไมเรือนั้น
ถ้าเดินฤดูน้ำก็ตีออกไปเดินในถ้ำแม่น้ำโขงก็ตีต้องเอาไม้ไผ่มา
มัดเป็นตูกบวบห้อย ๒ ข้างเรือกันโคลงแต่กันคลื่นเรียกว่าติด
ของประทุนเรือนั้นมักทำเป็นประทุน ๒ ตอนมีขยวมปกกลางเป็น
ของที่ยกหรือเกบออกจากเรือได้ง่ายอนึ่งพาหะหนทางบกนั้นใช้
เกวียนระแทะเทียมด้วยโคเป็นพื้นเกวียนกระบือก็มีบ้างแต่น้อย
พดเมืองเลี้ยงโคกระบือมากการทำนาใช้นั้นใช้กระบือในการไถ
แต่การนวดเข้าไม้ใคร่ใช้กระบือย่ำเหมือนทางกรุงเทพฯ ใช้
ไม้ ๒ อันผูกเชือกต่อกันฟาดเข้าให้ตกจากรวงแต่ในทุกวัน
นี้ดูเหมือนจะได้แบบอย่างทางกรุงเทพฯ ไปใช้กระบือย่ำบ้างแล้ว

Nature of the Language ; relations with Cambodian and Peguan.

อนึ่ง ส่วย กับ ไทย นั้น เกาต ภาษา ก็ ต่าง กัน ภาษา ส่วย นั้น ถ้อย คำ เจือมาใน จำ พวก ขอมโบราณ เช่น เขมร ชมฺมอญ แด ช่า ต่าง ๆ นอก จาก ช่า จะ รวย กับ ช่า ระแคว เพราะ ภาษา ช่าจะ รวย ช่า ระแคว ก็ ดี เขมร ใหม่ ใน บัณฑิตนี้ ก็ ดี ภาค ภาษา มัก ไป เจือ กับ ภาษา ชาว เกาะ สุมาตรา ชาว มลายู โดย มาก ภาษา จึง แตก ต่าง กัน ไป ฝ่าย พวก ส่วย นั้น ภาษา เปรียบ แปรต มา ปน กับ ภาษาไทย โดย มาก ภาษา เดิม ก็ ออก จะ บก พร่อง กลาย ไป เหมือน กัน เพราะ ฉนั้น ภาษา ส่วย กับ ภาษา เขมร จึง พูด กัน ไม่ ไคร เข้า ใจ กัน

Dialects of the Suai.

ถึง แม้ ใน หมู่ พวก ส่วย เอง ก็ แยก กัน เปน หดาย หมู่ หดาย เหล่า มี นาม ต่าง ๆ กัน คือ ส่วย พระ สุ ส่วย สุโกส่วย เยอ ส่วย ปะ ทาย ส่วย ลำแร ส่วย เกาะ ส่วย กระ ตอ ส่วย พัน แด ยัง มี ส่วย อื่น ที่ จำ ชื่อ ไม่ได้ อีก หดาย เหล่า ใน เหล่า หนึ่ง ก็ มี ลำ เียง ไป อย่าง หนึ่ง แด มี ถ้อย คำ ที่ แปลง แปรต กัน ออก ไป บ้าง

Mode of obtaining their livelihood.

การ ประ พุติ ทำ กิน ของ คน พวก ส่วย มัก ชำนาญ บ่า ดง ทำ ไร่ คัด ไม้ คัดอง ช้าง จับ สัตว์ บ่า แด อื่น ๆ ที่ อยู่ ของ พวก ส่วย มัก ชอบ อยู่ ที่ ใกล้เคียง แด ปลาย ห้วย น้ำ ทับ ทัน น้ำ ลำธารญ แด น้ำ อื่น ๆ

Thai dwelling places.

แต่ ไทย มัก ชอบ อยู่ ใน ที่ ใกล้ แม่น้ำ ใหญ่ แด ตาม ตะ เมาะ ใน ท้องทุ่ง

Foundation of Thai Cities.

บ้าน เมือง ตาม ลำ แม่ น้ำ พะมุต แม่ น้ำ ชี เบน เมือง ที่ กรุง
สยาม ได้ ตั้ง ขึ้น ใหม่ ภายใน ๓๐๐ ปี เศษ มา นี้

Müang Surindr its History and Situation.

แต่ เดิม มา หา ได้ มี เมือง ไม่ แต่ ใน ที่ ดิน ผัง พาก ได้ แม่
น้ำ พะมุต มา หา ใหญ่ เขา ที่ ๑๖ ตง ช่อง โปย ช่อง นาง ช่อง เสมด ช่อง
ตะโก นั้น มี เมือง ๑ ที่ พอ จะ ตั้ง เกิด ได้ ว่า เปน ภูมิ เมือง เก่า ดับ มา
แต่ โบราณ คือ เมือง สุรินทร์ อัน ตั้ง อยู่ ปลาย ห้วย ทับ ทัน ทาง ไท
จาก ผัง ได้ แม่ น้ำ พะมุต ประมาณ ๒๐๐๐ เด็น เศษ เมือง นี้ แต่ ก่อน
เปน เมือง ขึ้น เมือง นคร ราษตีมา พัง ยก ออก จาก ขึ้น เมือง นคร ราษ
ตีมา เมื่อ จุด ศักราช ได้ ๑๓๘๐ บัด นี้ ขึ้น อยู่ ใน มณฑล อีสาน

Antiquities Found There.

เหตุ ที่ ทำ ให้ เห็น ว่า เมือง สุรินทร์ เปน เมืองโบราณ นั้น เพราะ
เปน เมือง ที่ มี เริง เทิน ดิน ปน ศีตา บาท ใหญ่ ๆ เปน กำแพง รอบ
เมือง นอก กำแพง มี หนอง ใหญ่ โอบ รอบ เปน คู เมือง มี ถนน ข้าม
คู เข้า เมือง เปน ถนน กว้าง มาก มี ศีตา บาท ขนาด ใหญ่ หนา ๖ ฟัน
ถนน นั้น ๑๖ อยู่ ได้ ดิน บ้าง ผุ ฟัน ดิน บ้าง มุม เมือง ภายนอก คู
ทั้ง ๔ ทิศ มี บั้ม เริง เทิน ดิน ถ่อม เปน วง กกลม ใน ท่าม กลาง วง เริง
เทิน นั้น มี หนอง น้ำ ใน เมือง แด นอก เมือง มี โคน แด เนิน ดิน
ใหญ่ ๆ หลาย แห่ง

Hindoo Traditions.

มัก มี ผู้ ชุก ได้ เทวรูป หล่อ แด เทวรูป ศีตา แดเครื่อง ภาชนะ หล่อ

ทัพของ สัมฤทธิ์ ต่าง ๆ เป็น ฝีมือ อย่าง ฮินดู หนึ่งที่ บ้าน กำแพง
 แขวง เมือง ศีรษะ เกษ โทด จาก เมือง สุรินทร์ ทาง ๑๖๕๐ เส้น มี หอ เทว
 สถาน ของ เก่า ทำ ด้วย ศิลา อย่าง ปราสาท หิน เมือง พิมาย มี กำ
 แพง แด ทิม คด ด้อม รอบ นอก ภายใน เป็น วิหาร ๓ หลัง มี แผ่น ศิลา
 ใหญ่ สลัก เป็น รูป นา รายนั ฆอมสินธุ์ (นอน บน น้ำ) มี ดอก บัว ผุด
 ขึ้น กวาง อุทร มี รูป กุมาร ใน ดอก บัว เป็น เรื่อง ตำนาน พราหม
 แสดง เมื่อ เกิด พระ อโนมาคัน หรือ พระ เจ้า มรรค เทว ผู้ สร้าง เมือง
 ตำนาน ฤๅ อยุทธยา ใน มหา โกศล ซึ่ง เป็น ต้น เรื่อง รามายณะ
 หอ เทว สถาน นี้ แด เมือง สุรินทร์ เป็น ที่ แสดง ให้ เห็น ได้ ว่า เป็น
 ของ เก่า แก่ แต่ โบราณ กาล ก่อน พุทธ ตำนาน แด ก่อน เวลา ที่ ดาว
 หรือ เขมร ใน บัคยุบนั้น ได้ มี มา หนึ่ง เมือง สุรินทร์ นั้น เจ้า เมือง มี
 ตำแหน่ง นาม ว่า พระยา สุรินทร์ ภัทท์ ศรี ปทาย สมัน คำ ว่า ปทาย
 สมัน นั้น เป็น ชื่อ เมือง ร้าง อัน หนึ่ง ตั้ง อยู่ ทิศ ได้ เจริง เขา ช่อง เล่ม
 เป็น เมือง ที่มี ปราสาท หิน ทำนอง เดียว กับ เมือง นคร วัด แต่ เล็ก
 กว่า นคร วัด รอบ นอก ปราสาท นั้น มี คลอง คู กรู เชื้อน หิน มี
 สพาน หิน ข้าม คู ราว พนัก สพาน นั้น ทำ เป็น รูป นาค มี รูป เทวดา
 ต่าง ๆ นุด นาค ข้าม สพาน แล้ว จึง ถึง ประตู เมือง เป็น ซุ้ม ประตู ๓
 ช่อง แต่ เบ็ด ช่อง กวาง ช่อง เดียว สอง ช่อง ซ้าย ขวา นั้น มี บาน ศิลา
 สลัก เป็น รูป อสุรี เรื่อง พงษาวดาร ของ เมือง นี้ มี เป็น คำ เต่า ลับ
 ต่อ กัน มา ว่า เมือง ปทาย สมัน นี้ แต่ โบราณกาล เคย เป็น เมือง มี เจ้า
 ผู้ ครอง ทรง นาม ว่า พระ บาท ยกเก เด ถัด เมือง นี้ ไป ตาม เจริง เขา
 มี เมือง อีก เมือง หนึ่ง อยู่ ตรง หลัง เมือง อรัญญ เรียกว่า ตำบล

เข็ญ ธิบ มีเจ้า ผู้ครอง เมือง ทรง พาม ว่า พระ บาท วิโต ๆ ยศ
 กำลัง มา ตี เมือง ปทาย สมัน ได้ จึง พระ บาท ยกเก เจ้า เมือง ปทาย
 สมัน กับ นาง วิมล ผู้ เปน มเหสี หนี ฆ่า คัก ขึ้น ไป บน หลัง เขา ไป
 ตั้ง อยู่ ที่ ปรา สาท ตามัน พระ บาท วิโต ยก กอง ทัพ ไป ตาม จับ
 พระ บาท ยกเก ได้ จึง เอา ไป ขัง ไว้ ที่ บันเตย เตียบ แต่ นาง วิมล
 พระ มเหสี ของ พระ บาท ยกเก นั้น พา พระราชบุตร ชื่อ วิบุตเก หนีรอด
 ไป ได้ ครั้น วิบุตเก เตียบ ใหญ่ ต้อง สุ่ม กำลัง ตั้ง หนี อยู่ ที่ เมือง
 สุรินทร์ แล้ว ยก กอง ทัพ ไป ตี เมือง ปทาย สมัน จับ พระ บาท วิโต ได้
 ฆต ได้ เมือง ปทาย สมัน ก็น เพราะ เหตุ นี้ นาม เมือง ปทาย สมัน จึง
 มา เปน สร้อย นาม เจ้า เมือง สุรินทร์

The towns of Kukhan, Singa and Ratanaburi ; their history.

ใน ที่ ต่อ เมือง สุรินทร์ ไป ทาง ทิศ ควัน ออก แด ควัน ออก
 เดียง ได้ มี เมือง กุขัน แด เมือง สังคะ เปน เมือง ตั้ง ขึ้น ใหม่ พงษา
 ดาร ของ เมือง ทั้ง ๒ นี้ เปน เรื่อง เล่า กัน ต่อ มา ว่า เดิม เมือง สังคะ
 นั้น เปน บ้าน พวก ส่วย สุก ชื่อ บ้าน พระสุนาย บ้าน ชื่อ ตาคะ เมือง
 กุขัน นั้น เดิม เปน บ้าน ลำตวน ใหญ่ นาย บ้าน ชื่อ ตา กะ จะ แด ยัง
 มี อีก บ้าน หนึ่ง คือ เมือง รัตนบุรี เดิม ชื่อ บ้าน ท่ง โก ท่ง วัง นาย บ้าน
 ชื่อ ตา พ่อ กวาน นาย บ้าน ทั้ง ๓ นี้ เปน ญาติ พี่ น้อง กัน พวก
 ส่วย ตำบล เหล่า นี้ แต่ โบราณ มา เหย ส่ง ส่วย ของ บ้า ต่อ เมือง พิมาย
 แต่ เมื่อ ครั้ง ยัง เปน เมือง มี เจ้า ครั้น เมือง พิมาย ไม่ มี เจ้า แด
 พวก ส่วย เหล่า นี้ ก็ ไม่ ใจ ขึ้น แก่ เมือง ไต

Legend of the White Elephant.

ครั้งหนึ่ง มี ช้างเผือก ๑ ช้าง พัด มา จาก กรุง ศรี อโยธยา มา ทาง ดง กำพรว้า เมือง พิมาย แล้ว เเลย มา อยู่ ดง ยาง ห้วย ทับ ทัน มา เข้า ไร่ กิน เข้า ใน ไร่ ของ ตา คะ นาย บ้าน พระสุ ตา คะ กับ พวก พ้อง ช่วย กัน ให้อ้วน ขบ ได้ ช้างเผือก นั้น ไป ทาง ทิศ ตะวัน ออก ไป อยู่ ใน ดง อา จะ ห้วย โดม ใหญ่ โดม น้อย ครั้น อยู่ มา ก็ เห็น พระ ภิกษุ รูป หนึ่ง ทรง ไตร จักร อัฐบริวาร พร้อม มา พัก อยู่ ที่ ไร่ ไม้ ไก่ ไร่ ของ ตา คะ ๆ ไป ไถ่ ถาม ใต้ ความ ว่า เป็น เจ้า ของ ช้างเผือก มา ตาม หา ช้าง ตา คะ จึง ได้ ชวน พรรคพวก พี่ น้อง คือ ตา กระ จะ แด ตา พ่อ กวาน พร้อม กัน นำ พา พระ ภิกษุ นั้น ไป ถึง ดง อา จะ ก็ ได้ ช้างเผือก นั้น พระ ภิกษุ นั้น จึง ได้ สั่ง ตา คะ ตา กระ จะ ตา พ่อ กวาน ไว้ ให้ ตาม ไป ณ กรุง ศรี อโยธยา ครั้น พระ ภิกษุ นั้น ได้ ช้างเผือก กลับ ไป แล้ว รุ่ง บิ ชัน นาย บ้าน ช่วย ทั้ง สาม นั้น พา กัน เข้า ไป กรุง ศรี อโยธยา มี ของ บรรณา การ คือ ตา คะ จัก ได้ บัญ หรี โย อา จะ ห่อ หนึ่ง ตา กระ จะ ได้ ไก่ สี่ ตัว ตา พ่อ กวาน ได้ เต่า ๒ ตัว หวาย ๓ โค้ง น้ำ ผึ่ง สอง โพง ไต้ สอง เต็ม แด พระ ภิกษุ นั้น ได้ คึก ออก เป็น พระ เจ้า แผ่น ดิน กรุง ศรี อโยธยา โปรด ให้ นาย บ้าน ช่วย ทั้ง ๓ เข้า เฝ้า ถวาย ของ บรรณา การ แล้ว ทรง ตั้ง ให้ ตา คะ เป็น ที่ เจ้า เมือง สังคะ บุรี ศรี นคร อา จะ ให้ ตา กระ จะ เป็น ที่ เจ้า เมือง กุขัน ภัคคี ศรี นคร ตำ ดอน ให้ ตา พ่อ กวาน เป็น ที่ เจ้า เมือง รัตนบุรี ศรี นคร เต่า ให้ ตั้ง เมือง สังคะ ที่ ดง ยาง ให้ ตั้ง เมือง กุขัน ที่ ตำบล ปรา สาท เขอ ให้ ตั้ง เมือง รัตนบุรี ที่ ตำบล กุทหวาย จึง ได้ มี เมือง กุขัน เมืองสังคะ เมืองรัตนบุรี ตั้ง แต่ นั้น มา แต่ ไม่ ปรากฏ

ว่า ศักราช เท่า ไ้ ตาม คำ พวก ด้วย ที่ กล่าว ด้วย บ้าน เมือง เหล่านี้
ไม่ได้ มี เมือง ที่ เกี่ยว ข้อง กับ เขมร แด ดาว เคย ได้ ตรวจ ดู พง
ษาวดาร เขมร ตั้ง แต่ แรก ตั้ง เมือง นคร ทั้มา ก็ ไม่ ปรากฏ ออก ชื่อ
บ้าน เมือง ใน ตำบล เหล่า นี้

History of the Thai Immigration from the Sibsong Chu Thai.

แต่ พงษาวดาร ดาว ตั้งแต่ ไทย ได้ ยก มาจากเมืองแกลง ใน๑๒๒๓ ไทย
ฤา เจ้า ไทย ลง มา ตั้ง เมือง ขวา คือ นคร หลวง พระ บาง เปน ต้น มา
จน ได้ ขยาย ลง มาตั้ง เมือง จันทบุรี คือ เวียง จันทร์ เมื่อ จุฬศักราช
ได้ ๘๐๐ ปี เศษ ก็ ไม่ ปรากฏ ว่า ได้ ตั้ง บ้าน เมือง ไร้อำนาจปกครอง
มา ถึง ที่ นี้ แต่ อย่าง หนึ่ง อย่าง ไ้ มุต เหตุ ที่ พวก ไทย ดาว แรก อิมิ
เครต ลง มา ใน แถว ถิ่น นี้ พึ่ง จะ มี ปรากฏ ใน พงษาวดาร เมือง จำปา
ศักดิ์ ซึ่ง พึ่ง ตั้ง ขึ้น ใหม่ เมื่อ จุฬศักราช ถ่วง ได้ ๑๐๕๐ ปี แล้ว เมื่อ
ถ่อน นั้น ก็ คง จะ เปน แต่ ที่ ทำเด ป่า ดง เหมือน ดัง แม่น้ำเซซาน เซบั้ง
คั้น ใน ผัง ซ้าย แม่ น้ำ โขง ใน บัจุบัน นี้ มุต เหตุ ที่ ดาว จะ ได้
ขยาย ลง มา ตั้ง คาบต ในตำบลนี้ มีความ ตาม พงษาวดาร เมือง นคร
จำ ปาศักดิ์ ว่า ครั้ง นั้น เจ้า นาย ชื่อ วงษ์ เมือง เวียงจันทร์ เกิด วิวาท
แย่งชิง สัมบัติ กัน ยังมีพระภิกษุ รูปหนึ่งคน ทั้งหลาย เรียก ว่า พระครู โพน
เด็มดี เพราะ เหตุ ท่าน เคย อยู่ ใน อวาล์ ตำบล โพนเด็มดี พระครู นั้น
มี พรรค พวก ญาติ โยม ศีส์ หา มาก แด เปน ที่ คน นิยม นับถือ มาก
ท่าน ผู้นั้น ได้ ภา เจ้า ห่อกระษัตริ ราชบุตร พระเจ้าเวียงจันทร์ หนี ด้ตุ
มา ซุ่ม ซ่อน ไว้ ที่ ตำบล งัวพัน ตำโด้ม ด้นุกนี้ แล้ว ด้ว ท่าน พระครู กับ
ศีศัย แด ญาติ โยม พรรค ด้อพยพ ลง มาทางดำ น้ำชี แคว หนือ แห่ง น้ำ

พระมุต พวกครัว อิต โรอย เต๋อยดำ ตาม มา ไหม ไท ก็พากัน ผอน พัก อยู่ ตาม ราย ทาง เร็ย ราย กัน ไป คน พวก นั้น บัด นี้ ยัง ปรากฏชื่อ เรียกว่า ดาว บาราย ส่วน พระครู โพนเสม็ด กับ พวก พ้อง ครอบครัว ที่ ไป ด้วย กัน ได้ นั้น ก็ พากัน ลง ไป ตั้ง อยู่ ที่ แหตม จะ โรอย จัง วา ใน แคน เขมร คือ ที่ ซึ่ง ตั้ง เปน เมือง พนม เปน ใน บัจจุบัน นี้ ภาย หลัง ก็ ได้ รับ ความ กดขี่ ข่มเหง ของพวก เขมร ทนอยู่ ไม่ได้ ท่านพระครู จึง พา ครัว อพยพหนี เขมร กลับ มา ทาง เรือ ตาม ลำ แม่น้ำ โขง มา ตั้ง อยู่ ที่ ตำบล ป่าสัก ศักราช ได้ ๑๐๗๔ ปี ท่าน พระครู โพนเสม็ด จึง ให้ ไป เชิญ เจ้า หน่อกระษัตริ มา จาก บ้านนี้ วน ดำ โด่ม ต้นนี้ ราชาภิเศก ให้ เปน เจ้า นคร จำ ป่าสัก ทรง นาม เจ้า ตรีชัย ศรี สมุท พุท ธาง กุด ครอง เมือง ได้ ๑๕ ปี ก็ พิรา ลัย เจ้า ไชย กุมาร ราช บุตร ได้ เปน เจ้า ครอง เมือง แทน บิภา ต่อ มา จน ถึง จุฬศักราช ๑๖๓๗ ปี กองทัพ ไทย ยก ไป ตี ไล่ เมืองนคร จำป่าสัก จึง ตั้ง บ้าน อัด กระ บือ (มุต กระ บือ) ใน ลำ น้ำ เซชมาน ต่อเชกอง ขึ้น เปน เมือง อัดกระบือ ให้ เจ้า ไชย เจ้า อิน ผู้ เปน บุตร อุป ราช ชรวม เทโว เมือง จำป่าสัก ไป เปน เจ้า เมือง แด อุปราช เมือง อัดกระบือ ครั้น ปี จอ สัมพุทธศัศก จุฬศักราช ๑๔๔๐ ปี กองทัพ กรุง เทพ ฯ ยก ไป ตี ได้ เมือง เวียง จันทร์ ตลอดจน ทั้ง อาณา เขต พลเมือง ชาติไทยดาว จึง ได้ แม่ พร่ หลาย ลง มา ตั้ง ใน ภาค แผ่น ดิน ข้าง ทิศ ได้ นี้ มาก ขึ้น

Foundation of towns and their history in modern times.

ต่อ นี้ ไป จะ ได้ กล่าว ด้วย มุต เหตุ ที่ ได้ ตั้ง เมือง ต่าง ๆ ใน มณฑล ควน ออก ตาม ที่ มี ชื่อ เมือง ปรากฏ ใน แผน ที่ บัจจุบัน นี้

เพื่อ เป็น ความ รั้ พิเศษ ว่า เมือง ไหน ได้ ตั้ง ขึ้น เมื่อ ไດ เพราะ เหตุ
ไร ตาม พงษาวดาร มี ข้อ ความ ดัง จะ กล่าว ต่อ ไป นี้

เมื่อ ปี มุเส่ง สิบต้ง จุฬศักราชได้ ๑๑๔๗ ในรัชกาลที่ ๓ กรุงสยาม
ได้ ทรง พระ กรุณา โปรด ตั้ง ให้ นาย เชียง เปง นาย บ้าน ปาก เซกของ
เปน ที่ พระ อุทุม เสด็จ เจ้า เมือง ยก บ้าน ปาก เซกของ ขึ้น เปน เมือง
เชียง แดง โดย เหตุ ที่ นาย เชียง เปง ได้ มีความ ชอบ ต่อ ราช การ
ครั้ง ทัพ ไทย ไป ต่ เมือง เวียง จันทร จึง ใ้ มี เมือง เชียง แดง ขึ้น
เมือง หนึ่ง แต่ ครั้ง นั้น มา

ครั้น ต่อ มา เมื่อ จุฬศักราช ได้ ๑๑๕๓ มี เหตุ จลาจล เกิด ขึ้น
ใน แขวง จำปาศัก ด้วย คน ผู้ หนึ่ง ชื่อ นาย เชียง แก้ว ตั้ง บ้าน
เรือน อยู่ ที่ เมือง โข ตั้ง ตัว เปน ผู้ วิเศษ ต้อง ลุ่ม คน เปน กำถัง
ได้ มาก แล้ว ยก กอง ทัพ ขึ้น มา ต่ เมือง นคร จำปาศัก เจ้า นคร จำ
ปาศัก มี ศุภ อักษร บอก มา ยัง กรุง เทพ ๆ โปรด เกด้า ๆ ให้ ส่ง กอง
ทัพ ขึ้น ไป ช่วย ปราม พวก ขบถ ของ ทัพ ไทย ไป ยัง ไม่ทัน ถึง พวก
ขบถ เข้า ต่ เมือง นคร จำปาศัก ได้ เจ้า นคร จำปาศัก ถึง พิราลัย
พวก ขบถ ยก กำถัง ขึ้น มา ถึง ปาก น้ำ พระ มุต

ขณะนั้น ท้าวฝ่ายหน้า ซึ่ง อยู่ บ้าน สิงทา กับ ท้าว ทิด พรหมมา ซึ่ง
เปน พี่ พระ ประทุม ศิริสุทธา อยู่ บ้าน บ่อ แจะ ตะแมยก กำถัง ลง ไป รบ
ต่ กองทัพ พวก ขบถ ที่ ตำบล เขาโอง เก่ง ตะนะเชียง ปากน้ำพระมุต กอง
ทัพ พวก ขบถ แดก ฝ่ายไป ต่ นายเชียงแก้ว หัวหน้าขบถตาย ใน ที่ รบ พอ
กอง ทัพ ไทย ไป ถึง ใต้ จัก การ ปราม ปราม พวก ขบถ เรียบ แล้ว ก็

ภา คิว ท้าว ฝ่าย น้า ท้าว ทิด พรหมมา ท้าว กำ ผู้ มี ความ ชอบ ตง มา
 ฅนกรุง เทพ ฯ จึง ทรง พระ กรุณา โปรด เกด้า ฯ ตั้ง ท้าว ฝ่าย น้า เปน ที่
 พระยา วิไชย ราชชคดีย วงษา เจ้า นคร จำปาศักดิ์ แล้ว ให้ ยก บ้าน บ่อ
 และ ตะ แม ชัน เปน เมือง ชนาน นาม ว่า เมือง อุบตราชธานี ตั้ง ท้าว
 ทิด พรหมมา เปน ที่ พระ พรหม ราชวงษา เจ้า เมือง อุบต ราชธานี ให้
 ท้าว กำ เปน อุปฮาด เมือง อุบต ราชธานี จึง มี เมือง อุบต ราชธานี เปน
 ดัน ใน ฝ่าย แม่ น้า พระ มุต ครั้น ปี จุฬศักราช ๑๑๖๐ เพี้ย มุก บุตร
 พระ ศรี มหา เทพ บ้าน เมือง แล่น ใน เกาะ ดอน โขง เปน ตำมา ข่า จราย
 แด ข่า กระ แหวา เกดัย กลุ่ม ข่า ได้ ๕๐๐๐ เศษ ไป ตั้ง อยู่ บ้าน ตา ปาง
 ริม น้ำ เซกอง จึง โปรด เกด้า ฯ ให้ ตั้ง บ้าน ตา ปาง เปน เมือง แล่น
 ปาง ให้ เพี้ย มุก เปน ที่ พระศรี มหาเทพ เจ้า เมือง แล่นปาง ชัน กรุง เทพ ฯ

ครั้น อยู่ มา เจ้า พระ วิไชย ราชชคดียวงษา เจ้า นคร จำปาศักดิ์ ถึง
 พิราลัย เมื่อ ปี จุฬศักราช ๑๑๗๕ โปรด ให้ เจ้า หมา น้อย เปน เจ้า นคร
 จำปาศักดิ์ ครั้ง นั้น ราชวงษ์ เมือง โขง ไม่ เด็ม ใจ อยู่ ได้ บัง คับ เจ้า
 นคร จำปาศักดิ์ หมา น้อย ราชวงษ์ เมือง โขง จึง ไป คิดอ่าน กับ พระพรหม
 ราชวงษา แด อุปฮาด กำ เมือง อุบต ราชธานี ภา กัน เข้า มา ร้อง ทุกข์
 ต่อ ท่าน เสนาบดี ฅนกรุง เทพ ฯ เสนาบดี นำ ความ กราบ บัง คม ทูล
 ทรง ทรงข บัง โปรด เกด้า ฯ ให้ ตั้ง บ้าน สิงทา ใน ตำ น้ำ พะช ชัน
 เปน เมือง ยโสธร ราชธานี ตั้ง ราชวงษ์ เมือง โขง เปน ที่ พระ สุนทร
 ราชวงษา เจ้า เมือง ยโสธร แล้ว ให้ ตั้ง บ้าน กงพะเนียง ชัน เปน เมือง
 เขม ราชธานี ตั้ง ท้าว กำ อุปฮาด เมือง อุบต เปน ที่ พระ เทพวงษา เจ้า
 เมือง เขมราช แล้ว ให้ ตั้ง บ้าน เขมือง ธง ใน ตำ น้ำ เสียว ชัน เปน

เมือง สุวรรณภูมิ ตั้ง เจ้า เมือง เหนือพระรัตนวงษา ขึ้น กรุงเทพฯ เมือง ทัง
๓ นี้ ได้ ตั้ง พร้อม กัน ใน ปี จุฬศักราช ๑๑๗๖ ปี จอ นอ คัก แถ ครัง นั้น
ให้ เปลี่ยน นาม เมือง ศรีนคร เต่า เป็น เมือง รัตนบุรี เปลี่ยน นาม
เจ้าเมือง เป็น พระศรี นคร ไชย ให้ คง เป็น เมือง ขึ้น เมือง นคร ราช
ดี มา ตาม เดิม

ศักราช ๑๑๘๑ เกิด ฆบด ข้าย ตำเจียด โง้ง ต้อง สุ่ม กำดั่ง ข่า
ยก มา ตี เมือง นคร จำปาศัก ได้ เจ้า นคร จำปาศัก หมา น้อย หนี
ไป อยู่ ดอน มดแดง ครัง นั้น พระยา นคร ราชดีมา (ทองอิน) ออก ไป
จัด ราชการ อยู่ เมือง โขง ได้ แดง กองทัพ ให้ พระ ศรี อรรคชาติ เมือง
โขง ยก ไป ตี กองทัพ ฆบด แดง หนี ไป จาก เมือง นคร จำปาศัก ตัว
ข้าย ตำเจียด โง้ง หนี ไป อยู่ ที่ เขา ภูย่าปลู ปลาย น้ำ เชนฆมาน แขวง
เมือง อติบือ กรุงเทพฯ ๑ ให้ พระยา มหา อำมาตย์ (บ่อม) ยก กอง
ทัพ ไปปราบปราบ พวก ฆบด จับ ข้าย ตำเจียด โง้ง ได้ แล้ว ทรง
พระ กรุณา โปรค ตั้ง เจ้าโย ราชบุตร เมือง เวียงจันทร เป็น เจ้า นครจำปาศัก
บ้านเมือง ที่ ใ้ ออก ชื่อ มา แล้ว นี้ ได้ จัด ตั้ง ใน รัชกาล ที่ ๑ แถ
รัชกาล ที่ ๒ กรุงเทพฯ ครัน ต่อ มา รัชกาล ที่ ๓ เมื่อ จุฬศักราช ได้
๑๑๘๘ เจ้า อนุเมือง เวียง จันทร แถ เจ้าโย เมือง นคร จำปาศัก เป็น ฆบด
เจ้า โย แดง กองทัพ ออก เที้ยว ตี เมือง กุซัน เมือง ดังคะ เมือง ศรี สระ
เกษ แถ เมือง อุบล เมือง เชน ราช จับ ได้ พระ เทพวงษา เจ้า เมือง เชน
ราช กับ เจ้า เมือง กุซัน ข่า เสีย ทั้ง สอง คน เจ้า เมือง ศรี สระ เกษ กับ
เมือง ดังคะ นั้น หนี เข้า บ่า ไป แต่ เมือง สุรินทร นั้น เจ้า เมือง เป็น
คน กล้า แวง แดง กำดั่ง พด เมือง ออก ตั้ง ต่อ สู้รบ ทัพ ดาว อุปราช

บ๊อง แม่ ทัพ ดาว ซึ่ง ตั้ง อยู่ บ้าน กำแพง แฉวง เมือง ศรี สระ เกษ
 ที่ เมือง สุรินทร หาได้ ไม่ พอ กอง ทัพ กรุงเทพฯ ซึ่ง เจ้า พระยา ราช
 ฤๅวดี ยก ขึ้น ไป ทาง ช่อง โป ถึง เมือง สุรินทร กอง ทัพ ดาว ก็ แคน
 หนี ไป แม่ ทัพ ให้ ตาม จับ ตัว เจ้า โย ได้ แด ปราย ปราม ขมด ดงบ
 แล้ว บอก ข้อ ราชการ มา ณ กรุงเทพฯ จึง ทรง พระ กรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ เลื่อน ยศ เจ้า เมือง สุรินทร ขึ้น เปน พระยา สุรินทร ภูภักดิ์ ศรี ปทาย
 ดมั้น ยก เมือง สุรินทร ออกจาก เมือง ขึ้นเมือง นคร ราชดิมา ให้ ขึ้น กรุง
 เทพฯ แล้ว ให้ แยก เมือง โขง ตั้ง ขึ้น เปน เมือง ศรี ชันทร ตั้ง พระ ศรีเซียง
 ใหม่ เปน พระ อภัย ราชวงษา เจ้า เมือง มี คน ๓๐๐๐ เศษ ตั้ง เมือง หนัน
 เปน เมือง สวรรค์ ตั้ง ท้าวเอก เปน พระเอก ราชฯ เจ้า เมือง สวรรค์กุม
 คน ๘๐๐ ตั้ง บ้าน กำ ทอง หลวง เปน เมือง กำ ทอง ใหญ่ ตั้ง ท้าว ง้าว
 เปน พระ สุวรรณ ราชวงษา เจ้า เมือง กุม คน ๘๐๐ ยก เมือง คง เมือง
 สภาศ เปน เมือง ขึ้น เมือง กำ ทอง ใหญ่ ยก เมือง อักบือ มา ขึ้น กรุง
 เทพฯ ตั้ง เจ้า เมือง เปน ที่ พระ ราชวงษา แล้ว ยก เมือง สดเมียง ไป ขึ้น
 เมือง เขม ราช ตั้ง บ้าน นา โป เปน เมือง ขง เจียม ขึ้น เมือง เขม ราช
 เมือง ที่ กล่าว ชื่อ มา นี้ ตั้ง ขึ้น พร้อม กัน ใน ปี จุฬศักราช ๑๓๘๐

ครั้น ต่อ นั้น มา เมื่อ เจ้า พระยาราช ฤๅวดี เลื่อน เปน เจ้า พระ
 ยา บดินทร เดชา เปน แม่ ทัพ ออก ไป ตั้ง ทำ สงคราม กับ ฉวน ใน
 แคน ฉวน แคน เขมร นั้น นาย ทัพ นาย กอง ตี ไล่ เมือง มหา ไชย
 เมือง แด็ก เมือง เซียง รม เมือง ฌ บัง เมือง วัง เมือง คำ-เกิด
 เมือง คำ มวน เมือง พ้อง เมือง พลาน เมือง ชุม พร เมือง
 ตะโปน เมือง ฟิน เมือง นอง ได้ ครอบ ครว้ เข้า มา ครั้น หนี มโรง

๓๐๖๖ คัก จุฬาศักดิ์ราช ๑๒๖๖ ฝั่ง โปรด เกด้า ๖ ให้ ฝั่ง พระ คำ ก้อน นาย
 ครัว เมือง คำ เกศ เปน พระ สุวรรณ์ ภัคดี เจ้า เมือง ท่า ขอนยาง कुม ครัว
 ๓๐๕๓ คน ฝั่ง อุปลาก นาย ครัว เมือง คำ มวน เปน พระ ศรี สุวรรณ์ ภัคดี เจ้า
 เมือง แฉง บาตาน कुม ครัว ๑๓๑๖ คน ฝั่ง ราชวงษ์ นาย ครัว เมือง วัง เปน
 พระ ชิเบศร วงษา เจ้า เมือง กุฉินนรายณ์ कुม ครัว ๓๔๔๓ คน ฝั่ง หมื่น เดช
 อุทุม นาย ครัว เปน พระ พิไชย อุทุม เดช เจ้า เมือง ภูถ้ำนัง ข้าง कुม ครัว
 ๓๐๒๓ คน รวม ๔ เมือง นี้ ให้ ฝั่ง เมือง กาลสินธุ แล้ว ฝั่ง ท้าว
 โรง กลาง นาย ครัว เมือง วัง เปน พระ เตณา ณรงค์ เจ้า เมือง พรพนา
 कुม ครัว ๒๐๐๓ คน ฝั่ง เพ็ชระ เมือง สูง ดา โส นาย ครัว เปน หลวง อรัญ
 อาษา เจ้า เมือง มุกต์มาน कुม ครัว ๓๒๐๘ คน ฝั่ง ท้าว ดิง นาม นาย ครัว
 เมือง คำ วอ เปน ที่ พระ ไทร บรรณราช เจ้า เมือง หนอง สูง कुม ครัว
 ๒๔๘๖ คน ฝั่ง เมือง มุกดา หาร ฝั่ง นาย ต้า นาย ครัว เมือง วัง เปน ที่ พระ
 แก้ว โกมต เจ้า เมือง เรน นคร कुม ครัว ๒๐๔๘ คน ฝั่ง ท้าว น้อย เมือง
 เชียง ร่ม เปน พระ อุไทย ประเทร์ เจ้า เมือง รามราช कुม ครัว ๔๕๘ คน
 ฝั่ง ท้าว บุคคิ นาย ครัว เปน หลวง เอก อาษา เจ้า เมือง อาทะมาศ कुม ครัว
 ๑๓๗๐ คน ๓ เมือง นี้ ให้ ฝั่ง เมือง นคร พนม ฝั่ง ท้าว ราชบุตร นาย ครัว
 เปน พระ จุมพต ภัคดี เจ้า เมือง ต้า เนว หนอง ปรีอ कुม ครัว ๓๒๔๔ คน
 ฝั่ง ท้าว จัน นาย ครัว เมือง ตะโปน เปน พระ ศรีสินธุ สังคราม เจ้า เมือง
 เต็นางค์ นิคม कुม ครัว ๘๔๘ คน ฝั่ง ชุน บ้อง พดขันธ์ นาย ครัว เปน
 พระ เจริญ พลรบ เจ้า เมือง ตอง คอน ตอน ดง कुม ครัว ๓๕๑๓ คน ต้าม
 เมือง นี้ ฝั่ง เมือง อุบล ราชธานี แล้ว ฝั่ง ท้าว ดีหะนาก นาย ครัว เปน
 พระ ราม นรินทร์ เจ้า เมือง คำ เขื่อน แ้ว कुม ครัว ๑๓๑๗ คน ฝั่ง เมือง

เขม ราช หัว เมือง ที่ ออก ชื่อ มา นี้ ไต่ ตัง ขึ้น ใน คราว เดียวกัน ครั้น
 หนี มเสง สัปตศก จุฬศักราช ๑๒๐๗ ไปรภ ให้ ตัง บ้าน กระ ตัง เปน
 เมือง เซดำ เกา ตัง นัก เมือง เปน พระ ฌวง ภัคดี เจ้า เมือง เซ ดำ
 เกา แต่ ใน ปี เดียว นั้น เจ้า พระยา บดินทร์ เดชา มี หนังสือ บอก
 ตัง ตัว หดวง ชิเบศร นายกอง ด้วย เมือง ศรี สระเกษ กับ หดวง จำนงค์
 กรมการ เมือง กุซัน เข้า มา กรุงเพฯ ว่า คน ทั้ง สอง นี้ มี ความ
 ชอบ ใน ราชการ ดังคราม จึง ทรง พระกรุณา โปรด ตัง หดวง ชิเบศ เป็น
 ที่ พระศรี สู่ระ เจ้า เมือง เศษ อุดมยก บ้าน หามม แท่ง น้ำ โดมใหญ่ เปน
 เมือง เศษ อุดม ขึ้น กรุงเพฯ ยก บ้าน ตาลี่ ขึ้น เปน เมือง มโนพรย์ ตัง
 หดวงจำนงค์ เปน พระมโนจำนงค์ เจ้าเมือง มโนพรย์ ให้ ขึ้น เมือง กุซัน
 ตัง แต่ ครั้ง นั้น ลับ มา จน ถึง รัชกาล ปัจจุบัน นี้ หัว เมือง ทั้ง
 หตาย เหล่า นั้น เกิด ผู้ คน เจริญ มาก ขึ้น ต่าง เมือง ก็ ต่าง บอก
 ขอ ตัง เมือง ขึ้น แก่ เมือง ของ คน ขึ้น ใหม่ อีก หตาย เมือง คือ เมือง
 ดังคะ ขอ ตัง บ้าน กุฎีไผ่ ขึ้น เปน เมือง ศรี ชร ภูม ตัง บ้าน ลุม พุก
 เปน เมือง คันธารมย์ เมือง สุรินทร ขอ ตัง บ้าน ตำ ดวน เปน เมือง
 สุวณนิคม เมือง นคร จำปา คัก ขอ ตัง บ้าน จันตนาโตม เปน เมือง โดม
 ประ คิษฐ์ ตัง บ้าน เวิน ฆ้อง เปน เมือง ชารา ปรีวัต ตัง บ้าน ห้วย โโก
 ห้วย หิน เปน เมือง สัพพะภูมา เมือง ศรี ชันดร ขอ ตัง บ้าน จาน เปน
 เมือง มุต บำ โมกข์ เมือง อุดต ขอ ตัง เมือง พิฆุต มังษาหาร เมือง
 ตระ การ พิษณุ ผล เมือง ชานุมาน มณฑล เมือง มหาชนไชย แด อื่น ๆ
 จึง เปน ถิ่น ถาน บ้าน เมือง มั่ง คั่ง ส้ม บุรณ มา จน ทุก วัน นี้